

ОБ'ЄКТНА СИТУАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМЕННИКОВОЮ КОРЕЛЯЦІЄЮ

Стаття є спробою аналізу умов уходження об'єктного поширювача на засадах облігаторності в речення з префіксально-прийменниковою кореляцією, особливостей репрезентації в цих синтаксичних структурах об'єктної ситуації.

Ключові слова: префіксально-прийменникова кореляція, дієслівний предикат, правобічний поширювач, об'єктні відношення.

Проблема функціонування префіксально-прийменникової кореляції в реченнях із об'єктними поширювачами знайшла належне висвітлення в працях багатьох мовознавців [3; 5], однак про остаточне розв'язання її не може бути й мови. Актуальними на сьогодні постають спроби аналізу умов уходження об'єктного поширювача на засадах облігаторності в речення з префіксально-прийменниковою кореляцією, особливостей репрезентації в цих синтаксичних структурах об'єктної ситуації.

Об'єктна ситуація, яку описують речення з узгодженням префікса й прийменника, передбачає двох учасників – суб'єкт і об'єкт, базується на семантичній категорії об'єктності й представляє об'єктні семантико-синтаксичні відношення. Критерієм для виділення в реченні цих відношень, що встановлюються на рівні валентної рамки предикат + об'єктний поширювач, тобто між дією та предметом, на який її спрямовано або якого вона стосується, слугує передусім лексичне значення дієслівного предиката. В українській мові окремі типи становлять так звані об'єктні вербативи, які інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із об'єктними поширювачами. Найтиповішим репрезентантом значення об'єктності виступає безприйменникова відмінкова форма, облігаторність якої мотивована транзитивністю дієслова-предиката, тобто здатністю дії, вираженої ним, поширюватися, спрямовуватися на об'єкт – конкретний предмет, особу чи іншу якусь істоту, що виступають у валентно зумовленій правобічній позиції [2, с. 247–248]: *Ониська відкинула на покуть вишивання* (В. Симоненко); *Щоб не стояти зараз без роботи, Федір відігрібає руками пісок* (В. Яворівський). Обов'язкове функціонування прийменниково-відмінкових об'єктних конкретизаторів також зумовлене значенневою структурою предиката. Наприклад, облігаторна валентність характерна для дієслів зі значенням “віра” (*вірити*), “опіка” (*упадати*), “прохання” (*просити*, *вимолювати*), “узгоджена дія” (*брататися*, *взаємодіяти*, *дружити*, *контактувати*) тощо: *Іван Франко віриву свій народ* (П. Тичина); *Я хліба не цураюсь І з добрими людьми братуюсь* (І. Котляревський). На прогнозування в позиції справа об'єктного поширювача, вираженого іменною формою з прийменником, може впливати й морфемна структура дієслівного предиката: *Сіверяни накидалися наглібівців, як на своїх найлютіших ворогів, топтали*

кіньми, рубали мечами, кололи списами, в'язали арканами (В. Малик); Недарма збіднілі народи **відверталися від держав**, що мали багато золота, й простягали руки до тих, що мали багато хліба (В. Земляк).

Основний масив предикатів у реченнях із об'єктним типом префіксально-прийменникової кореляції утворюють дієслова зі значенням різноманітної активної фізичної дії: “напасти, кинутися на когось, на щось” (*накинутися, налетіти*), “відділити частину від цілого або один предмет від іншого” (*відбити, відломити*), “додатково виконати дію, доповнити до чогось” (*додати, дошити*), “зібрати разом, докупити, з'єднати в одне ціле” (*з'єднати, склеїти*) тощо. Периферію ж формують предикати стану (*закохатися, залюбитися*), процесу (*відвертатися, ухилитися*), якості (*відрізнятися, відходити*). Префікс у складі таких предикатів не вступає в “природну реакцію” з дієслівною основою, не використовує повною мірою свій локативний потенціал і прямує в бік об'єктної семантики. Наприклад: $\text{pref}[\text{від-}/\text{віді-}/\text{відо-}/\text{од-}/\text{оді-}]$ (локативне значення “рух від початкової точки”) \rightarrow $\text{pref}[\text{від-}/\text{віді-}/\text{відо-}/\text{од-}/\text{оді-}]$ (об'єктне значення “відокремлення від чого-небудь, узяття частини”), $\text{pref}[\text{на-}]$ (локативне значення “рух у кінцеву точку”) \rightarrow $\text{pref}[\text{на-}]$ (об'єктне значення “приєднання до чогось”), $\text{pref}[\text{до-}/\text{ді-}]$ (локативне значення “рух до кінцевої точки”) \rightarrow $\text{pref}[\text{до-}/\text{ді-}]$ (об'єктне значення “додатково провести якусь дію”) тощо. Отже, транспонування просторового семантичного типу префіксально-прийменникової кореляції в об'єктний залежить від значеннєвої структури префіксального дієслова-предиката.

У функції предиката, орієнтованого на експлікацію об'єктного конкретизатора, можуть виступати й дієслова руху, переміщення, каузально-моторної дії, префікс яких семантично підпорядкований кореневому елементові. Основним репрезентантом об'єктності в такому разі виступає правобічний поширювач. Іменники, які функціонують у позиції справа від аналізованих предикатів, можна диференціювати на дві групи. Першу з них утворюють локативні субстантиви, ідентифікувальною семою для яких є “дво-, тривимірний простір”. Це передусім найменування природних об'єктів, спеціалізованих територій, ландшафтів, покритих рослинністю, акваторій, сторін світу, континентів, країн, населених пунктів та їхніх частин тощо: ... [Олег і Роман] *увійшли у смужку рідкого лісу над угорською межею* (У. Самчук); *З-поза морів висувається вечір* (Б. Лепкий). Другу групу формують нелокативні іменники – назви конкретних предметів, для яких сема “дво-, тривимірний простір” є індіферентною: *О, вже і горобці прилетіли до столу, – хіба я вас просив?* (В. Яворівський); [Семен Магазаник] *Скрадаючись, добрів до борсучих нір* (М. Стельмах). Вони мають “майже не втрачені ознаки предметності” [6, с. 142]. Актуалізація власне-просторового значення в реченні з префіксально-прийменниковою кореляцією пов'язана з функціонуванням у позиції справа від предиката іменників першої групи. Якщо ж правобічний компонент утворюють іменники другої групи, виникають синкретичні об'єктно-локативні або локативно-об'єктні відношення: *І кора дерева, і рука людини однаково темні і потріскані, однаково взморшки кори і руки до самої крові в'їлася земля (куди? у що?)* (М. Стельмах); *Хто ж натягнув такі*

скажені струни *на цю, таку струнку, віолончель* (куди? на що?)(Л. Костенко). Наближення до лівого або правого значеннєвого полюса синкретичної зони “об’єкт – простір” інколи встановити доволі складно. Функцію семантичного маркера часто виконує макроконтекст, як, наприклад, у реченні *Єлька забилася під брезент, зробивши з нього щось дуже схоже на курінь, закуталась, щоб швидше зігрітись*(куди? під що? → куди?)(О. Гончар). Слушною в цьому зв’язку видається процедура визначення об’єктного чи адвербіального характеру прийменниково-відмінкової форми за Р. Мразеком: “... якщо ... позиція “проблемного” поширювача може бути еквівалентно зайнята хоча б одним виразно непроблемним поширювачем, то останній і визначає характер першого” [4, с. 55]. Відповідно до його концепції речення з префіксально-прийменниковою кореляцією, у яких можливою є альтернативна заміна прийменниково-відмінкової форми прислівниками *туди, звідти*, слід інтерпретувати як такі, у яких зреалізовані адвербіальні семантико-синтаксичні відношення. В осібний тип виокремлюють синтаксичні структури, у яких функцію припредикатного члена виконують назви істот. Їхньою специфікою є репрезентація об’єктних відношень, хоч інколи вони виявляють спроможність актуалізувати й адвербіальні відношення, що залежить від типу префіксально-прийменникової кореляції, пор.:... *скрикнеш – знай, не долетить Уже твій скрик тоді до мене* (О. Олесь) (об’єктні відношення) і *Табуни цих білих скакунів часом і зараз з тукотом пролітають повз Баглая, жене їх його буйна уява...* (О. Гончар) (обставинно-об’єктні відношення).

У контексті аналізу семантики іменника правобічного конкретизатора варто звернути увагу й на лексеми – абстрактні назви, що, поєднуючись із прийменником, “створюють дисгармонію між вимогами мовної системи та її мовленнєвої реалізації” [1, с. 215], призводять до переосмислення значення дієслова, яке внаслідок метафоризації втрачає експліцитну сему “рух”: *Ілюзія того, що зміна місця внесе зміни у суть життя, тримала мене, як на прив’язі* (М. Матіос); *Ти – горда дівчина – серед глухої ночі Врізаєш в вічність огненні, пророчі Слова з прийдешніх соняшних віків* (В. Симоненко). У таких реченнях іноді важко ідентифікувати тип семантико-синтаксичних відношень, оскільки переносне вживання дієслова засвідчує нівелювання локативного компонента, трансформацію локативних семантико-синтаксичних відношень в об’єктні. Крім того, помітною є тенденція до часткової або повної фраземізації конструкцій із префіксально-прийменниковою кореляцією, у яких конкретні семантико-синтаксичні відношення опиняються поза увагою: ... *із директором він [Іван] часом вступає в суперечки, особливо за оті протяги в цеху* (О. Гончар); *Ви вліпили прямо в десятку, мем*(В. Симоненко).

Отже, у реченнях із префіксально-прийменниковою кореляцією, які описують об’єктну ситуацію, облігаторне входження правобічного поширювача мотивоване морфемною будовою дієслова-предиката активної фізичної дії, стану, процесу, якості. Якщо ж функцію основного носія валентності виконують дієслова руху, переміщення, каузально-моторної дії, формування об’єктного значення синтаксичної структури залежить від семантики правобічного поширювача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
2. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
3. Войцехівська В. Г. Придієслівне керування в сучасній українській мові (Словосполучення з префіксально-прійменниковою кореляцією) : дис. ... канд. філол. наук / Войцехівська Віра Григорівна. – К., 1969. – 342 с.
4. Мразек Р. Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы / Р. Мразек // Вопросы языкознания. – 1964. – № 3. – С. 50–62.
5. Степаненко Я. М. Диференціація об'єктного значення в семантико-синтаксичній структурі речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Я. М. Степаненко. – К., 2008. – 24 с.
6. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові / Г. М. Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – 216 с.

SUMMARY

The article is the attempt to analyze conditions of entry of obligatory object spreaderto the sentence with prefix-prepositional correlation, features of the representation of object situationin syntactic structures.

Key words: *prefix-prepositional correlation, verbal predicate, right-side spreader, objectrelation.*

Ольга Гришко

(Полтава)

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОПАНУВАННЯ ДІТЬМИ МАТЕМАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО НАВЧАННЯ У ПОЧАТОВІЙ ШКОЛІ

Проаналізовані математичні терміни, які засвоює дитина дошкільного віку, та запропоновані вправи, які сприяють розв'язанню проблеми свідомого засвоєння математичних знань.

Ключові слова: *математична мова, терміни, дошкільний навчальний заклад.*

Математична грамотність – важливий елемент культури сучасної людини. Доведено, що цілеспрямоване навчання дітей математиці має починатися якомога раніше.

Саме у дошкільному віці при формуванні елементарних математичних уявлень дитина вперше стикається з так званою математичною мовою, яка